

Kutatási zárójelentés
NKFIH 124178. számú pályázat
2017. szeptember 1.–2022. augusztus 31.

A pályázatban a kutatócsoport két alprojekt kidolgozását vállalta, amelyek végeredményeként egy-egy nagy terjedelmű forráskiadvány elkészítését ígértük meg. A koronavírus-járvány miatti hosszabbítási lehetőséggel élve (amelynek révén az eredetileg tervezett 2021. augusztusi befejezés helyett tevékenységünk 2023 márciusában zárult) mindkét alprojekt munkálatai sikerrel végződtek, az egyik kötet 2022 tavaszán meg is jelent, míg a másik kötet tördelésre kész állapotban áll, megjelentetése a közeli jövőben lehetséges lesz.

A papíron is megjelent kötet a budai pasák 1617 és 1630 közötti levelezését tartalmazza, Kármán Gábor szerkesztésével jelent meg, közreműködő szerkesztőként feltüntetve Mahmut Halef Cevrioğlu, Dorogi Ilonát, Fóti Miklóst, Glück Lászlót, Marton Gellért Ernőt és F. Molnár Mónikát is. Szintén fontos szerepet játszott a kézirat véglegesítésében a lektori feladatot ellátó Sudár Balázs, aki a tárgyalt korszak budai pasáinak pecsétkatalógusát is összeállította. A beadott pályázathoz képest ebben az alprojektben két személlyel bővült tehát a közreműködők köre. Az izmiri Kâtip Çelebi Egyetem török doktorandusza, Mahmut Halef Çevrioğlu – aki disszertációját Mürteza pasa, az 1625 és 1630 között hivatalban lévő budai beglerbég külpolitikai tevékenységéről írta – 2019-ben külső munkatársként csatlakozott a csoporthoz és az olasz fordításban fennmaradt levelek filológiai gondozásához járult hozzá. Marton Gellért Ernő, a Szegedi Tudományegyetem doktorandusza bevonását szintén disszertációjának rokon témája tette szükségessé: az 1627–1628. évi határvidéki tárgyalások történetét kutatva egy kisebb, a besztercebányai levéltárban fellelhető forráscsoport feldolgozásával járult hozzá munkálatainkhoz.

A kötet a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete és a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara közös sorozatának első köteteként jelent meg, amely a *Diplomatic Relations between Ottomans, Habsburgs and Hungarians: Documents and Studies* címet kapta. A 724 oldalas kiadvány összesen 368 eddig kiadatlan levelet tartalmaz, a magyar és oszmán török nyelvű eredetieken kívül számos olyat is, amelyek olasz, latin vagy német fordításban maradtak fenn. Az eredeti dokumentumok igen széles körű levéltári kutatás eredményeként kerültek elő. Legnagyobb részük őrzőhelye a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, ezen belül is az Esterházy-család levéltárának különböző részei (E 174, P 108, P 123), de fontos darabok kerültek elő a Magyar Kancellária Levéltára, illetve a Magyar Kamara Archivuma tematikus fondjaiból (A 98 Transylvanica, E 142 Acta publica, E 211 Lymbus), a Batthyány- és Bethlen-családok levéltáraiból (P 1242, P 1313, P 1314, P 1955) és a Mohács utáni gyűjteményből

is (R 315). Mivel a kötet nemzetközi érdeklődésre tart számot, fontosnak tűnt az is, hogy a *Török-magyarokori állam-okmánytár* sorozatában a 19. század derekán magyar fordításban már megjelent pasalevelek oszmántörök nyelvű eredeti szövegét is közöljük, ezek szintén az MNL OL gyűjteményéből, az Erdélyi Kormányhatósági Levéltárakból származtak (F 126). A budapesti levéltárhoz hasonlóan nagy jelentősége volt az Österreichisches Staatsarchiv repozitóriumainak, elsősorban a Haus-, Hof- und Staatsarchiv Turcica-gyűjteményének, de kerültek elő iratok a Handschriftensammlungenből, a Türkische Urkundenből, az Ungarische Akten Miscellanea algyűjteményéből, illetve a szintén itt őrzött Pálffy-Daun családi levéltárból is. Néhány dokumentumot a Kriegersarchivban található Wiener Hofkriegsrat Akten sorozata is szolgáltatott. Ezen kívül számos pasalevél került elő az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában és Levéltárában őrzött Kuefstein-hagyatékából, illetve a Besztercebányán őrzött Koháry-levéltárból. Mindezt kiegészítette néhány viszonylag váratlanabb helyen található irat a Bayerisches Hauptstaatsarchivból, a brnói Moravský zemský archivból, a prágai Národní archivból, az esztergomi Prímási Levéltárból, illetve az innsbrucki Tiroler Landesarchivból. Vesna Miović dubrovniki turkológus segítségével Mürteza pasa egy levelét még a dubrovniki Državni Arhivból is be tudtuk szerezni.

Mivel a kötet a nemzetközi oszmanisztikai, illetve a szélesebb körben az oszmán végvidékre vonatkozó kelet-európai kutatás számára is releváns, a források mellett minden egyes alkalommal részletes angol nyelvű regeszta található (és ez hordozza a kiegészítő információkat is a személyek és helyek azonosításával kapcsolatosan). Ugyancsak a nemzetközi érdeklődésre való tekintettel tartottuk szükségesnek azt is, hogy a korábban már tudományos kiadásban megjelent (és online repozitóriumokban hozzáférhető) pasaleveleket is részletes regeszta képviselje a kötetben. A kötet nem sokkal az Oszmán Birodalomra vonatkozó kutatások legfontosabb seregszemléjének tekinthető 2023. évi CIEPO konferencia előtt jött ki a nyomdából (a betűszó a Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes rövidítése), és nagy érdeklődést keltett az ott megjelenő, elsősorban kelet-európai kutatók körében. Kármán Gábornak a Thessalonikiben tartott konferencián elhangzott előadása jelentős mértékben épített a kötetben olvasható forrásanyagra. A kötet szakmai hasznosulása a projekt keretein kívül is azonnal megkezdődött, a kora újkori magyarországi határvidék politikai életét kutató Robyn D. Radway 2023 novemberi, madridi előadása már nagy mértékben épített az itt megjelent dokumentumokra, ahogy Sudár Balázsnak a rangos Brill-Schöningh kiadó sorozatában megjelent, az erdélyi fejedelmek a harmincéves háború során folytatott tevékenységét dokumentáló tanulmánykötetben írott tanulmánya is merít az itt közreadott levelekből.

A könyvsorozat második kötete a tervek szerint a projekt másik alprojektjének terméke, az 1568 és 1574 közötti konstantinápolyi Habsburg követjelentések kiadása lesz. Ez szinte kizárólag az Österreichisches Staatsarchiv Haupt-, Hof- und Staatsarchiv részlegének Turcica-gyűjteményére épül, az ott fennmaradt jelentéseket tartalmazza. A gyűjtés kezdő időpontját a drinápolyi béke megkötése jelenti, Albert de Wijs rezidens követ jelentéseit követi annak 1569 októberében bekövetkező haláláig. Ezután az ügyvivőként a portai képviselőt válláló Edoardo Provisionali és Anselm Stöckl által küldött jelentéseket adja közre, egészen Karl Rijm Konstantinápolyba érkezéséig, 1570 januárjáig. Innentől Rijm leveleit tartalmazza, amelyeket időnként közösen jegyez a szultáni fővárosba látogató (és az ún. „tisztos ajándékot”, tehát a Habsburg udvar által az oszmán uralkodónak fizetett állandó adót hozó) főkövettel, Kaspar Minkwitz-cel, illetve utódjával, Christoph Ungnaddal. A kiadásra előkészített terjedelmes kézirat összesen 105 latin és 8 olasz nyelvű levelet tartalmaz teljes terjedelmében, 136 iratot pedig regesztá képvisel, így a II. Miksa német-római császár nevében küldött követi instrukciókat is.

A kötet főszerkesztői szerepét Fazekas István és Fodor Pál vállalták magukra, szerkesztője Glück László volt. Ő vállalta magára a kutatócsoport munkálatainak korábbi szakaszában elkészült szövegek további filológiai gondozása mellett az 1570 és 1574 közötti dokumentumok átírását és a velük kapcsolatos értelmezési problémák megoldását is; mindebben Szabó-Turákné Póka Ágnes volt a segítségére. Ugyancsak Glück László gondoskodott a regeszták magyar nyelvű verziójának összeállításáról is. Mivel az Oszmán Birodalom történetének kutatói között egyre csökkenő arányban található olyanok, akik a latin forrásnyelvet használni tudnák, az anyaghoz kivételesen részletes regeszták készültek, amelyek helyenként közel járnak ahhoz, hogy a forrásszövegek fordításaként is értelmezhetőek legyenek. Egymillió karakter feletti terjedelmükkel önmagukban is könyvméretű írásművé állíthatók össze. Akárcsak a másik alprojekt esetében, a megjelenő szövegkiadás itt is angol nyelvű regesztákat fog tartalmazni, ezek fordítása is elkészült a projekt futamidejének utolsó időszakában.

Akárcsak a pasalevek esetében, a portai követjelentésekkel kapcsolatosan is az a szerkesztői döntés született, hogy a forrásszövegekhez csatolt jegyzetanyag a filológiai kommentárookra fókuszál, a személy- és helynevek, illetve a történelmi fogalmak azonosítása pedig a regesztákban történik meg. Ennek folyamatában F. Molnár Mónika, Kármán Gábor, Sudár Balázs és Szabó-Turákné Póka Ágnes vállaltak főszerepet (sajnos a projekthez a második évben ennek a feladatnak az ellátására csatlakozott Póra András nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket), de mivel a követjelentések által lefedett tényanyag igen sokrétű szakértelmet és helyi historiográfiai ismeretét igényli, egyes kérdések megoldásához számos, a kutatócsoporthoz intézményesen nem köthető szakember bevonására is szükség volt. Egyes azonosítások érdekében bizalommal

fordulhattunk Molnár Antalhoz és Pálffy Gézához, illetve a nemzetközi oszmanisztika és Kelet-Európa-kutatás számos jeles képviselőéhez: így adatokkal segítette munkánkat Eleni Gara, Rossitsa Gradeva, Tetiana Grygorieva, Lovro Kunčević, Dariusz Kołodziejczyk és Natalia Królikowska-Jedlińska is.

A kiadvány megjelentetésére forráshiány miatt nem kerülhetett sor a futamidő alatt. Mindkét kötet mérete jóval nagyobb lett a pályázat beadásakor kalkulálnál, a portai követjelentések alighanem csak két kötetben láthatnának majd napvilágot. Ráadásul a tavalyi év óta elszabadult infláció mind a fordítási, mind a megjelentetési költségekre jelentős hatással volt. A 2017-ben erre a két kategóriára kalkulált összeg együtt is csak arra volt elegendő, hogy a pasalevelek megjelenhessenek, a portai követjelentések regesztáinak pedig nagyobbik részét le lehessen fordítani angolra. A fordítás maradékát a BTK Történettudományi Intézete segítségével, az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat belső pályázatából tudtuk finanszírozni, de a megjelentetési költségek fedezésére új pályázati lehetőséget kell találnunk. Ez a helyzet annak ellenére állt elő, hogy a budai pasák levelezését tartalmazó kötet angol nyelvű apparátusát külön költséget jelentő fordító közreműködése nélkül a szerkesztő, Kármán Gábor személyesen készítette el.

A pályázatban nevesített két forráskiadvány elkészítésén túl a történeti háttér megismerését elősegítő analitikus munkák is születtek a kutatócsoport egyes tagjai tollából, elsősorban a 17. századra koncentrálva. Sudár Balázs állította össze az 1620-as években kulcsfontosságú szerepet játszó Mürteza pasa budai beglerbég életrajzát, illetve vázolta fel az egri pasák szerepét az erdélyi fejedelmekkel fenntartott oszmán kapcsolatok történetében. Marton Gellért Ernő az 1627–1628. évi oszmán–magyar határvidéki tárgyalások jelentős szereplőjének, Koháry Péternek az életrajzát írta meg, míg Kármán Gábor a portai tárgyalásokban közvetítő szerepet betöltő Zülfikár aga dragomán pályáját ismertette, illetve Bethlen Gábor oszmán diplomáciájáról (és ebben a budai pasákkal fenntartott kapcsolatairól) közölt új eredményeket. Az ő szerkesztésében jelent meg a leideni Brill kiadó egy rangos sorozatában az a tanulmánykötet is, amely az oszmán vazallus államok (köztük az Erdélyi Fejedelemség) és a határmenti oszmán tartományok kapcsolatait vizsgálta. Robert Born társszerkesztővel tematikus blokkot is megjelentetett az *Archivum Ottomanicum* folyóiratban, 2018 második félévében, amely a konstantinápolyi keresztény diplomaták tevékenységére fókuszált. Noha a két forráskiadvány évkörein kívül esnek, de szintén az Otkaprojekt témájához, az oszmán–magyar diplomáciai kapcsolatokhoz kötődnek a 17. század második felével foglalkozó, a futamidő alatt megjelent írásai.

Budapest, 2023. március 30.

Kármán Gábor
vezető kutató